

Metodološke osnove naučnog predviđanja u istoriji¹

U ovom radu biće izložen pokušaj da se predstave problemi koji prate zasnivanje *n a u č n o g* predviđanja u (*ljudskoj*) istoriji. Da bi se izbegle nedoumice, koje su često sastavni deo ovakvog pokušaja, odmah na početku biće izloženo nekoliko stavova koji predstavljaju polazište u pristupu istoriji, kakav će se u daljem tekstu podrazumevati. Ovi stavovi neće biti posebno razmatrani, osim u meri u kojoj će to biti neophodno za dalji prikaz koncepcije naučnog predviđanja u istoriji, kakva se ovde izlaže.

Ako želimo da istoriju shvatimo kao naučnu disciplinu, kao i da valjanost njenih teorija sagledavamo jedinstvenim kriterijumima, onda je možemo shvatiti kao sastavni deo jedinstvenog metodološkog korpusa kojim su obuhvaćene sve nauke. Ovo gledište je najčešće odbojno za istoričare, odnosno za istoriografe i filozofe istorije, koji obično smatraju da bavljenje ljudskim radnjama zahteva disciplinu kojoj treba pridati *poseban naučni status*. Stanovište posebnog naučnog statusa, koji vodi ekskluzivitetu istorijskih, pre svega, tzv. “humanističkih” nauka, osnovu za ovakvo razlikovanje pronalazi u neprimerenosti primene metoda “prirodnih” nauka u disciplinama kakvu predstavlja i (*humana*) istorija.

Sa druge strane, želja za obrazovanjem *n a u č n e* istorije suočava nas sa stavom da je nauka *racionalna* – i to bilo koja nauka, odnosno, nauka uopšte. Ako je ovo nešto što je svojstveno za nauku, onda je nauka *jedinstvena*, a uskraćivanje poverenja ovome stavu, navelo bi nas da relativizujemo pojam nauke i naučne racionalnosti. Jer, ukoliko istorija ima *poseban*, dakle ekskluzivan, naučni status, onda smo prisiljeni na jedne od sledeće dve mogućnosti: da postoje (barem) dve vrste racionalnosti – jedna za prirodne, druga za humanističke nauke; ili da istorija ili nije racionalna, ili nije nauka, a stoga, možda čak ni jedno ni drugo.

Mnoge naučne discipline koje se bave ljudskim radnjama su interdisciplinarne. Koriste se egzaktnim metodama, kao i stavovima opštih zakona čije poreklo vodi iz tzv. “prirodnih” nauka. Sa druge strane, njihovo težište može biti prevashodno istorijski domen, dakle, tzv. „humanističko“. Koja je onda

---

¹ Rad je prvi put objavljen u *Zborniku Matice srpske za društvene nauke* (1990), No.89:43-64.

funkcija ove saradnje, ako se pretpostavlja da su ovakve nauke zasnovane na relativizovanju jedinstvenog kriterijuma prihvatljivosti hipoteza. Postojanje ovakve činjenice, s obzirom na stav o posebnom statusu istorijskih nauka, vodi u proizvoljnosti i nagoveštava metodološki kaos. Podršku postojanju ovakve smeše, tradicionalno ispoljavaju krugovi iz zajednica koje ili nisu sklone, ili nisu u stanju, da dosledno obezbeđuju racionalne kriterijume za svoje argumente u formiranju teorija. To može imati (a često i ima) nesagledive teorijske i praktične posledice, u kojima je obično nauka u službi podsticanja proizvoljnosti i nadahnuća i rušenju autoriteta naučne racionalnosti.

Izlaz iz ove haotične situacije jedino može voditi preko priznavanja pretpostavke da je nauka racionalna i da je ova racionalnost univerzalna. Njena jedinstvenost stoga obezbeđuje i univerzalni kriterijum za prihvatanje i odbacivanje naučnih hipoteza. Na ovaj način nauka, i to bilo koja nauka, odnosno naučna disciplina, dobija jedinstveno uporište. Prihvatanje ovoga stava ujedno omogućuje zasnovanje, kako naučno relevantnih teorijskih stavova, tako i procenjivanje njihovih pojedinačnih stavova.

Jedinstven kriterijum racionalnosti pruža nam mogućnost da razgraničimo nauku od pseudonauke². Ujedno dobijamo i jedinstven kriterijum za izgradnju teorija čiji stavovi predstavljaju *argumente*, a čija je valjanost dostupna procenjivanju – tj. njihovom prihvatanju ili napuštanju. To znači da imamo kriterijum koji nam obezbeđuje mogućnost izbora među rivalskim teorijama, što je uslov naučnog progressa, pa samim tim i rasta naučnog znanja. Prethodnim tvrdnjama treba dodati i to da su *opšti stavovi* osnova za izgradnju naučnog argumenta. Ukoliko želimo da vidimo istoriju kao naučnu disciplinu, onda bi to važno i za nju.

Prigovor koji se često upućuje ovom stanovištu, sastoji se u zalaganju na tome da se istorija bavi *objašnjenjem pojedinačnih entiteta*. To svrstava (ljudsku) istoriju uz bok sa ostalim istorijskim naukama, odnosno onim naukama (kao što su biologija, paleontologija, kosmologija, geologija, ekonomija, virusologija, itd.) koje se bave istorijskim, tj. prostorno-vremenski ograničenim entitetima (kao što su “*Napoleon*”, “*paleolit*”, “*Sovjetska revolucija*”, “*australopitecus*”, itd.). Ovo često predstavlja još jedan, dodatni razlog zbog kojeg se za istorijske nauke sugerise poseban naučni status. Kao

---

² O tome šire, cf. Lakatos (1978a).

odgovarajući alternativni model objašnjenja, za ove nauke predlaže se *narativno objašnjenje*.

Ovaj prigovor ne pruža dovoljno opravdane razloge za pridavanje posebnog naučnog statusa istorijskim naukama, tim pre što narativna objašnjenja imaju istovetnu metodološku strukturu sa objašnjenjima u drugim, "ne-humanističkim" naukama, a što je prepoznatljivo i u tome što proces rekonstrukcije istorijskih entiteta uvek vodi preko r a z v i j a "objašnjavačkih (tj. predviđalačkih) skica" i uvek je usmerena ka izgrađivanju "potpuno razvijenog objašnjenja". Ograničenost empirijskog instrumentarija, koji omogućuje pouzdanost istorijske rekonstrukcije, može biti samo izgovor, ali ne i razlog za prihvatanje posebnog naučnog statusa za istorijske nauke.

Razvijenost "skice" objašnjenja ili predviđanja, kao sastavnog dela teorijskog argumenta, svedoči o stepenu njegove prihvatljivosti. Same istorijske teorije možemo dosledno shvatiti i kao *naučno-istraživačke programe* (u Lakatosevom smislu)³, u čijim okvirima bi ove "skice" bile doradivane ka "potpuno razvijenim objašnjenjima" (odnosno predviđanjima). U tom smislu, trebalo bi dodati, prihvatanje ovoga stanovišta znači i prihvatanje jednog, samo naizgled grubog, načela koje tvrdi, da je bolje naći nauku sa malim ali izvesnim stepenom pouzdanosti, nego golemu konstrukciju pseudonauke koja je sasvim nepouzdana i krajnje zavodljiva.

1. Teza simetrije

*"Datis ordinatis etiam quaesita sunt ordinata"*⁴

Leibniz, *Zakon kontinuiteta*, 1687

Postoje različiti razlozi zbog kojih ljudi prave predviđanja. Među njima treba navesti onaj koji nam je najbliži, i u svakodnevnom životu najčešće prisutan. Svakako da je to "obična" ljudska *radoznalost*, koja se uglavnom sastoji od nagađanja o budućim zbivanjima. Za razliku od neobavezne, puke znatiželje, i drugih „slabosti ljudskog duha,“ često smo u prilici da kontekst neke određene situacije pred nas postavlja zahteve za praktičnom radnjom. U takvim okolnostima obrazujemo predviđanja o eventualnom daljem razvoju događaja, kako bi izbor naše radnje bio saobrazan okolnostima, a njen ishod

³ Cf. Lakatos (1978b).

⁴ "Utvrđenom poretku u onome što je dato (poznato) odgovara utvrđeni red u onome što se traži (što je nepoznato)".

povoljan za nas. Sa druge strane, razlog zbog kojeg se prave predviđanja, jeste *provera naučnih teorija*.

Predviđanja podstaknuta prvim i drugim razlogom, mada se međusobno razlikuju, u najvećoj meri zasnivaju se na sličnim mehanizmima. Naime, pretpostavke su na kojima se uglavnom zasnivaju predviđanja proističu iz iskustva uočavanja određenih sličnosti. I pored toga što često nismo u stanju da odgovorimo na pitanje čime se naša očekivanja mogu obrazložiti, ili na čemu se ona zasnivaju, često se događa da smo gotovo, ili čak potpuno u pravu u pogledu naših očekivanja, i da naša predviđanja događaji potvrđuju.

Za nas je ovde najzanimljiviji drugi navedeni razlog za predviđanje. Ukratko ćemo pogledati njegov metodološki karakter i njegove aspekte u nauci, kao i u kojoj meri provera naučnih teorija može biti pouzdana u oblasti kao što je istorija.

Prema opštoj pretpostavci mnogih ljudi od nauke, *naučno predviđanje* ili *naučna prognoza* uvek se zasniva na određenoj naučnoj *dijagnozi*, odnosno *objašnjenju* neke pojave ili događaja. *Provera naučnog predviđanja* nije samo provera hipoteze o nekom budućem događanju koji se njome pretpostavlja, nego ujedno i *provera objašnjenja* koja se tiče iste vrste pojave koja je poslužila kao osnova za izgradnju predviđalačke hipoteze.

Ovakvo shvatanje odnosa između predviđanja i objašnjenja naziva se *tezom simetrije*, odnosno, *tezom o strukturalnoj istovetnosti objašnjenja i predviđanja*, i sastoji se od dve međusobno povezane pretpostavke. Naime,

1. da je svako adekvatno objašnjenje potencijalno predviđanje, i
2. da je svako adekvatno predviđanje potencijalno objašnjenje.

S obzirom na (1), odgovoriti na pitanje “*Zašto se dogodio neki događaj A?*”, znači dati odgovor, koji ne samo da predstavlja objašnjenje, nego i tvrdnju da se događaj o kojem je reč, pod jednakim početnim okolnostima, mogao sa razlogom očekivati, da smo na vreme, odnosno pre samog događaja A, bili obavesteni o onome što sadrži *explanans* njegovog objašnjenja. Kada su nam poznati *početni uslovi* i *opšti zakon* koji odgovara vrsti pojave o kojoj je reč, možemo obrazovati rečenicu koja se odnosi na buduće zbivanje nekog događaja A. Objašnjenje ne samo da *može* funkcionisati kao predviđanje, nego, s obzirom na (2), i predviđanje *može* imati istu ulogu kao i objašnjenje. Ova teza se može formulisati i u mnogo čvršćem obliku, koji iznosi Hempel: “*objašnjenje ... nije potpuno ukoliko ne može podjednako zadovoljavajuće da*

funkcioniše i kao predviđanje".⁵ Teza o strukturalnoj simetriji objašnjenja i predviđanja govori o tome da svako objašnjenje jeste zadovoljavajuće s a m o onda kada funkcioniše kao predviđanje, a predviđanje je s a m o onda p o t p u n o , kada funkcioniše i kao objašnjenje.

Popper je takođe među onima koji smatraju da "upotreba teorije za p r e d v i đ a n j e nekog posebnog događaja jeste samo drugi aspekt njene upotrebe za objašnjenje takvog događaja".⁶ Razliku među njima on vidi samo u odnosu na polje našeg zanimanja, pa kao i Hempel smatra da je ona čisto "pragmatička". U zavisnosti od okolnosti i naših potreba, istom teorijom koristimo se: ili za objašnjenje, ili za predviđanje, ili za proveru. Između predviđanja i provere postoji srodnost, ali ih možemo posmatrati kao različite u smislu njihovih funkcija.

Uvodeći razliku između istorijskih i generalizujućih nauka, Popper se izdvaja od Hempela u stavu, da ovakvo trostruko funkcionisanje teorije nije sastavno svojstvo istorijskih nauka. Istorija ne može da računa na predviđanje. Presudan razlog jeste nemogućnost istorijskih nauka da obrazuju ili pronađu odgovarajuće i pouzdane opšte zakone, koji ne bi bili trivijalni. Sam Hempel smatra da je i u istoriji, kao i u ostalim empirijskim naukama, to moguće. Ukoliko neko objašnjenje (a samim tim i predviđanje) pretenduje na to da bude naučno zasnovano, ono mora biti u stanju da obrazuje određene naučne zakone, na kojima bi se temeljio opis odnosa između uzroka i posledice. Insistiranje na pojedinačnosti čin obrazovanja istorijskih argumenata vodi u proizvoljnost.

Kao što je kod objašnjenja - *explanandum*, tj. pojava koja se objašnjava, logička posledica *explanansa*, u slučaju predviđanja, pojavu koja se predviđa nazvaćemo *praedicendum*, dok ćemo osnovu za predviđanje nazvati *praedicens*.

Praedicendum, analogno objašnjenju, trebalo bi da predstavlja logički zaključak iz *praedicensa*, koji se sastoji iz rečenice koja sadrži opis jednog ili više početnih uslova i odgovarajućeg opšteg zakona. S obzirom na prirodu logičkog izvođenja (indukcije ili dedukcije), ovaj oblik zaključivanja omogućice nam ili *deduktivno-nomološka* (DN), ili *deduktivno-statistička* (DS),

---

⁵ Hempel (1942), p.234.

⁶ Popper (1957), p. 124; (1945⁵), p. 263; kao i (1935 /1973/), str. 93.

ili *induktivno-statistička* (IS) predviđanja. Njihova forma je u osnovi saobrazna trima vrstama naučnog objašnjenja.

Model naučnog objašnjenja – odnosno predviđanja, kakvo zastupaju Hempel i Popper, čiji idealan slučaj predstavlja DN-model – zasniva se na shvatanju da *explanandum*, tj. *praedicendum*, predstavlja posledicu uzroka, čiji je opis dat u *explanansu*, tj. *praedicensu*, i postiže se posredstvom opšteg zakona, u kojem se tvrdi zavisna veza između dve vrste pojava. Uobičajeni naziv ovoga modela je *uzročni model* objašnjenja, odnosno predviđanja.

Opšti zakoni, koji drže da između određene dve pojave postoji (uzročna) zavisnost, pretpostavljaju jednu formu determinizma, koja tvrdi da zbivanja u svetu ukazuju na postojanje osnove za važenje nomičkih pravilnosti. Pretpostavka determinizma koja je sadržana u takvom modelu, može se svesti na sledeću *laplaceovsku tvrdnju*: “*Svaka stvar je uslovljena (determinisana) nekom drugom u skladu sa zakonima*”. Ako uporedimo ovu tvrdnju sa modelom naučnog objašnjenja pomoću obuhvatnih zakona, videćemo da među njima ne postoji nesaglasnost. Većina naučnika bi se složila da laplaceovska tvrdnja, koja je u osnovi tvrdnja determinizma, predstavlja i osnovnu filozofsku pretpostavku na kojoj se vrši formiranje i provere rezultata naučni istraživanja. Drugim rečima, ukoliko bismo bili obavešteni o potpunom opisu početnih uslova, i ako bismo znali sve potrebne zakone, mogli bismo vršiti savršena predviđanja. Pogledajmo nekoliko prigovora ovoj tezi.

2. Determinizam i predvidljivost

Rekli smo da *praedicendum* treba da predstavlja zaključak iz opšteg zakona i početnih uslova. Da bi nešto bilo predviđanje, (1) moramo dati prethodni opis nekog događaja koji treba tek da se odigra. To još nije dovoljno, tako da (2) moramo posedovati evidenciju koja bi to predviđanje učinila opravdanim, odnosno, da sa određenom pouzdanošću možemo tvrditi opravdanost primene opštih zakona kojima se koristimo, kao i početnih uslova, i (3) moramo valjanim postupkom zaključivanja izvesti stav ili predviđanje, koje se odnosi na budući očekivani događaj.

Mada izgledaju zadovoljavajući, prethodni kriterijumi nisu precizni. Pre svega, mi obično dajemo, tek delimično odgovarajuće opise stvari, koja treba da se dogodi. Isto tako, ni opisi početnih uslova nikada ne mogu biti sasvim

pouzdati ili odgovarajući zahtevima izvođenja predviđanja. Predviđanja mogu biti i rezultat različitih postupaka njihovog izvođenja.

Ovakvo razmišljanje je navelo D. J. O'Connora⁷ da zaključi kako se predviđanja zasnivaju pre na *praktičnim* kriterijumima, koji se na različite načine sprovode u različitim oblastima, kao i da ne može biti reči o saobraznosti pojma predviđanja sa pojmom determinizma.

Priroda *merljivo sti*, odnosno egzaktnost opisa početnih uslova, jeste primer koji bi trebalo da ide u prilog ovoj tvrdnji. Merenje predstavlja opis u terminima kvantiteta, i mi nikada ne možemo reći da je mera neke veličine tačna u apsolutnom smislu, te da je imuna od bilo kakve greške. Često su i same greške uračunate u predviđanja, tako što se pretpostavljaju moguća odstupanja. Na primer, dovoljno je da jedna od stotinu stvari može potvrditi naše predviđanje, ukoliko se zadesi u očekivanom vremensko-prostornom regionu na koji se ono odnosi. Naši opisi se obično odnose na čitavu *klasu* stvari, koje imaju vrlo veliki stepen srodnosti, a čije razlike često i nisu dostupne našem sagledavanju. Pored toga, i *priroda jezika* je takva da nikada ne možemo dati savršenu opisnu reč ili frazu koja bi korespondirala sa stanjem stvari. Na kraju, opis nije nešto što je *istovetno* (identično) sa pojavom o kojoj je reč. Zbog toga su predviđanja "ljudska radnja", a ne prirodna svojstva sveta koji "prepoznajemo i razvrstavamo".⁸ Zbog toga je tvrdnja koja iznosi predviđanje daleko slabija od tvrdnje da je neki događaj determinisan.

Ova ograničenja u preciznosti svrstavaju predviđanja u *praktičnu proceduru* koja se opravdava praktičnim potrebama i praktičnim potvrđivanjem, i to bi trebalo da određuje osnovnu razliku između determinizma i predviđanja.

Jer, predviđanje je *epistemološki* pojam, koji dobija svoje značenje od obaveštenja koje imamo i tvrdnji koje obrazujemo na osnovu dostupnih, raspoloživih podataka. Isto tako, predviđanje je i "jedan-mnogo" odnos između predviđanja mogućih događaja koji ga mogu ispuniti, odnosno potvrditi. Za razliku od toga, pojam determinizma jeste *ontološki pojam*. Njime se određuje koji su događaji uzročno zavisni, i on za sobom povlači "*jedan-jedan*" odnos između antecedenata i konsekvencata nekog stanja stvari. Zajedno sa O'Connorem, Bunge,⁹ Nagel¹⁰ i Popper¹¹ takođe bi se složili da – reći

---

⁷ D. J. O'Connor (1965), p. 311.

⁸ *Ibid.*

⁹ Bunge (1959), p. 327, 358-9.

da je sistem determinisan ne znači isto što i reći da su stanja sistema predvidljiva.

Možda bi prethodna O'Connorova tvrdnja mogla da se prikaže i sledećim rečima. Uzmimo da su rečenice $A_1, A_2, \dots, A_i$ opisi nekog realnog stanja stvari $a_1, a_2, \dots, a_i$. Zaključak B , koji predstavlja rečenicu objašnjenja, odnosno predviđanja, jeste ishod logičkog izvođenja iz rečenica $A_1, A_2, \dots, A_i$ i predstavlja *argument*, a ne *posledicu* (koja je samo svojstvo realnog stanja stvari $a_1, a_2, \dots, a_i$). Determinizam bi predstavljao koncepciju koja pretpostavlja uzročnost, odnosno međuzavisnost unutar realnog stanja stvari. Međusobna uslovljenost, za koju se pretpostavlja da važi unutar realnog stanja stvari, ne znači i to da je podjednako moguće izvoditi rezultate logičkog zaključivanja, takve kao što je B , koji bi uvek bili analogni nekom realnom stanju stvari b , zbog toga što se ne može tvrditi da su opisne rečenice $A_1, A_2, \dots, A_i$ nešto što je identično sa samim stanjem stvari $a_1, a_2, \dots, a_i$, i njihovom posledicom b . Drugim rečima, poznavanje početnih uslova i opštih zakona, koji opisuju ponašanje neke vrste pojave o kojoj je reč, ne omogućuje da naša predviđanja budu istinita unapred, pre nego što se realna pojava koja se očekuje i koja je izražena *praedicendum*-rečenicom (B) zaista i dogodi. Predvidljivost nije svojstvo realnog sveta, nego, kako Bunge kaže, “*varljiva ljudska sposobnost*”.¹²

3. Indeterminizam i predvidljivost

Iznoseći tezu o simetriji objašnjenja i predviđanja, Hempel je, svakako, imao pred očima idealnu situaciju, gde su svi realni fenomeni opažljivi i gde se mogu razgovetno sagledati realni procesi koji se među njima odvijaju. Svet u kojem bi takva simetrija funkcionisala, odgovarao bi onome kakvim ga je pretpostavljao Newton u svojoj *Principia (matematica philosophiae naturalis)*. Imajući u vidu mnoge velike fizičare (pre svega Boltzmann), Hanson (1959) smatra da je moguće tvrditi da je Newtonova *Principia* od početka “*nerealan ideal naučnog sistema*”. Hempelov model bi mogao funkcionisati samo u tako zamišljenom svetu, kakvim ga drži klasična fizika. Skala prirodnih fenomena pokazuje vrlo velika odstupanja od takvog ideala. O tome

¹⁰ Nagel (1961/1974/), str. 532-3.

¹¹ Popper (1945⁵), vol. ii, p. 85.

¹² Bunge (1959), p. 327.

svedoči situacija kakvu imamo u kvantnoj fizici. Istina je da, ukoliko je data neka prosta kvantna pojava P (npr. emisija γ -čestica iz radioaktivne supstance), ona može biti “sasvim objašnjena „*ex post facto*“ ukoliko smo u stanju da shvatimo o kakvoj vrsti događaja je reč. Danas posedujemo odgovarajuće i pouzdane zakone koji se odnose na tu vrstu pojava, a koji nam to omogućuju. Međutim, „*osnovno svojstvo tih zakona jeste da je predviđanje pojave P ... sasvim nemoguće*“ i, ukoliko bismo to i pokušali, morali bismo izaći “*van domena koji je obuhvaćen teorijom*“.¹³ Nemogućnost predviđanja u kvantnoj teoriji posledica je toga što ona leži na indeterminističkoj pretpostavci, i kada je reč o pojavama opisanim teorijom kvantne fizike, ne možemo predviđati, zato što ne možemo imati sva data.

Čini se da Hansonova primedba, ako se pravilno sagleda, sadrži nekoliko nedostataka: (1) čak i kada bi kvantna teorija, odnosno mikrofizika i bila indeterministička, to ne znači da između pojava u klasičnom (makro)svetu ne vladaju zakoni koji još mogu važiti za newtonsko-hempelovski ideal.¹⁴ Takođe, (2) postojanje indeterminističkih zakona, kojima pojave “*možemo sasvim objasniti ex post facto*”, još ne znači odbacivanje determinizma. Objasnjene kvantnih pojava takvim zakonima može predstavljati, kao i u O'Connorovom primeru, stvar epistemološkog, a ne ontološkog indeterminizma, što može biti pre posledica problema *merljivosti*, ili ograničene pouzdanosti opisa, kao što je to bilo u prethodnom slučaju.¹⁵

Kao potvrdu svog mišljenja, Hanson navodi primer, da možemo objasniti (naravno, *ex post facto*) tačku scintilacije elektrona na ekranu instrumenta – tj. zašto se elektron pojavio u određenom prostorno-vremenskom položaju – ali da to ne možemo predvideti.

Prigovor koji se u ovom primeru može uputiti jeste da objašnjenje važi samo za *moguću lokaciju* u izvesnom *regionu*, ali ne i za konkretnu tačku koja određuje položaj elektrona. Jer, ispravno objašnjenje bi se moralo pozvati na razlog zbog kojega se elektron pojavio baš u toj, a ne u nekoj drugoj tački u određenom regionu.¹⁶ Kvantna fizika ne može objasniti ovu pojavu na način kako to činimo u slučaju “klasičnih” događaja. Pre svega, zato što nije

---

¹³ Hanson (1959), p. 354.

¹⁴ Sesardić (1984), str. 121.

¹⁵ Bunge, *ibid.*, p. 329.

¹⁶ Angel (1967), p. 276-282.

formulisana istim terminima, nego mnogo grubljim, statističkim jezikom, koji ne objašnjava *pojedinačne* pojave, nego se odnosi na *skup* pojava.¹⁷

Između ovoga primera i primera koji se mogu naći u društvenim pojavama, moguće je napraviti izvesnu analogiju. Društveni zakoni, podjednako polaze od teze antisimetrije između objašnjenja i predviđanja. Oni mogu objasniti pojedinačan slučaj (uzmimo, na primer, slučaj samoubistva) pod određenim socijalnim okolnostima (za koje se pretpostavljaju, kao početni uslovi: npr. životna i radna sredina, starost, obrazovanje, materijalno stanje, porodična situacija) i na osnovu određenog zakona, koji pretpostavlja izvesnu korelaciju među njima (recimo da je broj samoubistava veći kod osoba koji predstavljaju decu žrtve nasilja u porodici...). Analogno Hansonu, moglo bi se tvrditi da je moguće objasniti pojedinačan slučaj samoubistva, ali se on ne može predvideti. Međutim, ostaje pitanje, da li zakon koji pretpostavlja navedenu korelaciju uopšte predstavlja objašnjenje tog pojedinačnog slučaja. To bi bilo slično tvrdnji da je Dostojevski napisao takva dela zato što je bolovao od epilepsije, što ne bi bilo adekvatno objašnjenje, jer se na osnovu njega ne može odgovoriti na pitanje, zašto i svi drugi epileptičari ne pišu dela kao Dostojevski. Ovakav pristup argumentaciji, kako u fizici, tako ni u društvenim naukama, čini se da ne pogađa ozbiljno tezu simetrije.

4. Povratna predviđanja

Protiv mogućnosti predviđanja u istoriji postoji još jedan zanimljiv prigovor koji dolazi od strane Poppera. Prigovor se odnosi na međusobnu interakcije osobe koja formira predviđanje, i sredine na koju se predviđanje odnosi. Predviđanja su otežana upravo u „društvenim naukama“, usled same činjenice da u njima nismo nikada potpuno nezavisni od našeg predmeta, nego da i sami pripadamo sferi predmeta o kojoj vršimo predviđanja. U takvim okolnostima često utičemo na ono što je predviđeno, tako što ga možemo dovesti u pitanje nekom našom intervencijom koja bi uticala na to da se ta činjenica *ne dogodi*, ili tako što ćemo rezultate našeg predviđanja sugerisati, i time usmeravati sredinu o kojoj je reč, da bi se ona *ispunila*. I u jednom i u dru-

---

¹⁷ U onoj meri u kojoj Schrödingerova talasna jednačina za ψ -stanja (ψ_q) objašnjava zašto je elektron registrovan u nekom određenom regionu (pozivajući se na kvadrat apsolutne vrednosti ψ -funkcije $|\psi_q|^2$) podjednako je moguće takav region i predvideti (Angel, 1967), tako da Hansonov argument ne daje dovoljan razlog za odbacivanje teze simetrije [*isto tako*, Henson (1963)].

gom smislu mi vršimo uticaj na stvar koju smo predvideli. Pored toga što smatra da u društvenim naukama nikad nije moguće ustanoviti *potpun pregled* nad stvarima koje mogu biti uzročnici budućih događaja (kao što je nemogućnost uračunavanja kompleksnih činjenica društvenog života, u kojima se moraju pretpostaviti i mentalni životi pojedinaca), Popper drži da je tim teže ostvariti predviđanja, zato što “*nigde osim u društvenim naukama naučnik i njegov objekat ne pripadaju istom svetu*”.¹⁸

Ovaj argument se uglavnom tumačio kao prigovor mogućnosti predviđanja zbog postojanja takve stvari, kao što je *ljudska volja* i mogućnosti njenog upliva na ono što se predviđa. Postoji još jača verzija ovog argumenta, na osnovu kojeg se može zaključiti da: čak i ako pretpostavimo potpunu *nesvesnost* i *bezvoljnost* učesnika nekog procesa, odnosno, čak i ako isključimo mogućnost intervencije na ono što se predviđa, da ni u tom slučaju nismo u stanju da predviđamo. Odnosno, da sama činjenica da smo deo sredine koju predviđamo onemogućava predviđanje. Ovaj argument¹⁹ je pre svega upućen sa namerom da pokaže kako je, ne samo kvantna, nego i klasična fizika, po prirodi *indeterministička*. Ako je to tako, onda moramo priznati nemogućnost predviđanja. Primer je sledeći.

Pretpostavimo da je “predviđalac” mašina koja poseduje obaveštenja o prošlim i sadašnjim stanjima nekog sistema u kojem se nalazi, i da je tako napravljena da na osnovu njih obrazuje predviđanje o budućim stanjima tog sistema kojem pripada. Da bi to bila u stanju da čini sa uspehom, takva mašina bi morala da registruje ne samo trenutna stanja svoje okoline, nego i svoja vlastita, što je po Popperu nemoguće. Mašina nikada istovremeno ne može i biti u nekom stanju, i istovremeno ga registrovati. Jer kada registruje neko stanje A, već se nalazi u nekom novom stanju B, tako da svaka registracija menja prethodno stanje i uvek biva zastarela i nepotpuna. Pošto mašina nikada ne može imati potpuno obaveštenje o svom trenutnom stanju, jer ga svaka registracija tog stanja dovodi u novo stanje, ona nije u stanju da predvidi *n* buduća stanja, jer je obaveštenje na kojem gradi predviđanje uvek uskraćeno za saznanje trenutnog stanja. Kako je mašina povezana sa okolinom, obaveštenje o njoj je isto tako zastarelo i nepotpuno, jer mu nedostaje trenutno stanje kako okoline, tako i same mašine. Prema tome, ona ne može potpuno pred-

---

¹⁸ Popper (1957), p. 14.

¹⁹ Popper (1950).

videti n buduća stanja okoline. Ovaj primer, gde je uloga mašine zamenjena ljudskim akterima, koristi se i u argumentima za postojanje slobodne volje, kao ilustracija toga da sistem i ljudska volja nikada ne stupaju u potpuno uslovljenu interakciju.

Nekome ovaj primer možda deluje ubedljivo, ali postoje i brojni prigovori da on zapravo ne služi nameri sa kojom je obrazovan. O'Connor²⁰ i Sesardić²¹ opravdano smatraju da ovaj primer ne samo da ne ide u prilog indeterminizmu, nego čak dodatno podržava tezu determinizma. Nemogućnost mehanizma da vrši predviđanje, rezultat je nemogućnosti da dobije potpuno obaveštenje o početnim uslovima. Ovo je posledica toga što "*proces sticanja informacija o početnim uslovima striktno kauzalno utiče na promenu početnih uslova*".²² Ovaj primer još jednom pokazuje navedenu tezu da sam determinizam ne povlači predvidljivost budućih stanja. Nemogućnost predviđanja u ovom slučaju ne govori da budućnost nije otvorena. Ishod argumenta bi bio podjednak čak i da je oduvek spletena neprekidnim uzročnim lancima za prošle ili sadašnje prethodne uslove.

5. Predviđanje novosti i progresia

Primeri antisimetrije između objašnjenja i predviđanja mogu se pronaći u velikom delu teorija u biologiji, psihologiji, antropologiji, istoriji i dr. Kod teorija koje tvrde strogi kauzalitet među pojavama, npr. mehanike nebeskih tela, najveći problem koji se postavlja pred obrazovanje predviđanja predstavlja nedostatak bilo potpunog znanja o početnim uslovima, bilo zakona, iako uglavnom postoji saglasnost oko toga da je načelno moguće, kako objasniti, tako i predvideti njihove položaje. Međutim, teorije – kao što je Darwinova (o prirodnoj selekciji), ili recimo, Marxova (o klasnoj borbi) – razlikuju se od mehanike nebeskih tela zbog toga što sadrže takve pojmove, kao što su napredak, ili novost, ili npr. evolucija, revolucija, novi ekonomski poredak, skok iz jedne epohe u drugu, itd. Obično se tumači kako ove teorije imaju nesrazmerno veću objašnjavalачku, u odnosu na predviđalačku snagu. U slučaju Darwinove teorije, zagovornici antisimetrije objašnjenja i predviđanja, obično je navode kao primer teorije koja daje zadovoljavajuća objaš-

---

²⁰ O'Connor (1956), p. 314.

²¹ Sesardić (1984), str. 122-125.

²² Sesardić, *ibid.*, str. 124.

njenja, dok je vrlo ograničenih mogućnosti predviđanja.²³ U istoj situaciji se nalaze i socijalne teorije, kao što se u slučaju istorija ideja, na primer, uzrok industrijske revolucije sagledava kroz pronalazak parne mašine.

Možemo pronaći veliki niz sličnih situacija, za koje se pretpostavlja da mogu pružiti zadovoljavajuće objašnjene na osnovu postojećih teorija – odgovarajućim sagledavanjem činjenica kojima istraživač raspolaze. Neke od teorija koje tome teže, koje imaju socijalni i vrlo često holistički karakter, ne odnose se jednostrano samo na objašnjenje prošlih događaja, nego i na predviđanje budućeg napretka, kao i radikalno novih civilizacijskih i tehnoloških okolnosti, čije posledice mogu izazvati radikalno nova stanja, ili proizvesti nove ekonomske okolnosti i formacije. U mnogim slučajevima možemo predvideti buduća zbivanja, na osnovu zakona formiranih na sistematski praćenim trendovima, koji tvrde pravilnost u tendencijama određenih procesa (kao u slučaju povećanja kupovne moći i potrošnje, eksploatacije resursa, ili npr. progresivne deobe ćelije, itd.). Ali, da li je moguće predviđati *novi* ekonomski poredak ili uopšte predvideti nove, netipične buduće istorijske događaje, ili dalji napredak na osnovu takvih teorija?

Pre svega, nije moguće predvideti *radikalnu novost*. Ovde je potrebno uvažiti Actonovu napomenu²⁴ da reč “novost” često upotrebljavamo u dva smisla. *Jedan* smisao te reči jeste da novo označava neko “preuređenje” dostupnih elemenata, ali na jedan nov način, i treba je shvatiti tako da označava “*nov raspored već postojećih elemenata*”. Takvu prirodu događaja je u načelu moguće uzročiti predvideti. Uostalom, svako događanje, čak i u slučaju progresije, može biti predstavljeno ovim smislom te reči. *Drugi* smisao Acton određuje kao “*neku vrstu koja nikada ranije nije postojala*”²⁵. U ovom smislu reči, neku stvarnu novost bi predstavljalo ono što se zbiva iznenada, i što načelno nije moglo biti ranije uračunato. Kod preuređivanja čestica neke pojave, pozivajući se na njihova trajna svojstva i odnose, možemo da pretpostavimo kakav će izgled imati njihov “novi” raspored. U tom slučaju za nas on neće biti stvarna novost, jer sa većom ili manjom izvesnošću možemo o tome stvoriti predstavu ili je izračunati, kao i imati neku vrstu znanja o tom budućem rasporedu. Čak je, dodajmo, sporno koliko to

---

²³ Scriven (1959).

²⁴ Acton (1972), p. 82. ff. p.171.

²⁵ *Ibid.*

zaista predstavlja novost. U topološkom smislu, dodajmo i to, novost bi predstavljalo i svako *ponavljanje* neke vrste događaja koje se odvija u drugoj tački prostora, odnosno vremena. Ovaj pojam novosti nema svoje problematične aspekte za objašnjenje i predviđanje pojava, jer računa na pregledne početne uslove, a svojstva pojava o kojima je reč mogu biti obuhvaćena pouzdanim opštim zakonom.

U drugom slučaju, ne radi se o novostima u smislu „*preuređivanja* starih i već poznatih svojstva elemenata *u nov raspored*“, nego o nečem što se nikada ranije nije dogodilo. U ovom smislu bilo bi samoprotivrečno reći da novosti mogu biti predvidljive. Jer, ukoliko jesu, istovremeno gube status ovog drugog smisla pojma *novost*.

Ovaj problem je posebno uočljiv u društvenim naukama, kao i u samoj istoriji, zato što postoji tesna međuzavisnost između razvoja nauke i tehnologije i invencija koje se na njima zasnivaju, s jedne strane, i njihovih uticaja na razvoj društva, s druge. Pomak na jednoj strani nužno uslovljava pomak na drugoj. Prvi od ovih činilaca, čija je relevancija za društveni napredak nesumnjiva, u najvećoj meri se opire mogućnosti predviđanja. Mnogi autori koji se bave logikom naučnog otkrića, uglavnom se slažu da nije moguće obrazovati takvu logiku kojom bismo dolazili do novih ili uslovljavali nova naučnih otkrića. Predviđanje budućih otkrića bi moralo da sadrži elemente takve jedne logike. Međutim, ukoliko se pretpostavi da naučno otkriće sadrži „*jedan iracionalni momenat*“, ili jednu „*stvaralačku intuiciju*“, „*nadahnuće*“ i „*inspiraciju*“, onda nije moguća niti logička metoda dolaženja do novih ideja, niti je moguća metoda njihove logičke rekonstrukcije, odnosno objašnjenje takvog čina.²⁶

Pored praktičnog problema utvrđivanja takve logike, postoji još jedan aspekt problema. I kada se ne bismo složili sa tim da su naučna otkrića posledica neobjašnjivih čuda stvaralačkog čina, prihvatajući stanovište koje brane zagovornika jedne takve logike²⁷ – našli bismo se u sledećoj nevolji. Kada bi se moglo odrediti neko buduće otkriće, tada bi sam akt predviđanja bio samoprotivrečan, jer bi on u tom trenutku već predstavljao čin otkrića. Kad bismo takav budući čin mogli predvideti, tada bismo ga i činili u trenutku

---

²⁶ Popper (1935/1973/), str. 65.

²⁷ O tome, cf. Novaković,(1984), pogl. 1.

predviđanja. Samim tim, ono što smo predvideli više ne bi bilo ni novo, ni u tom smislu tačno.²⁸

Različite primere zanemarivanja ova dva problema možemo naći u obimnoj futurološkoj lektiri koja se uglavnom temelji na *ekstrapolacijama*. Onda se, pored perspektiva koje se predstavljaju na osnovu trenutnog tehnološkog i naučnog potencijala, sagledavaju i trendovi iskorišćenja resursa, sve to često na osnovu pretpostavke o postojanju još nepostojećih naučnih rešenja. Ne samo što se pretpostavlja uticaj i relevancija ovih, u više koraka zavisnih, ili „dvostrukih“ predviđanja, nego se pretpostavlja i vremenski period u kojem treba očekivati njihov pronalazak, iskorišćenje ili smenu.

Sa jedne strane, zaključci dobijeni iz ekstrapoliranih premisa deo su uobičajene prakse u brojnim naučnim disciplinama, kao što su recimo meteorologija ili geofizika. U nekim disciplinama, koje računaju na ljudsku volju kao činioca u dobijanju daljih članaka ekstrapolacija, takođe možemo formirati orijentaciona očekivanja za dalje ekstrapolacije, kao što, na primer: *smanjenje resursa fosilnih goriva ubrzaće prelazak na alternativne izvore energije; dakle, može se očekivati rast investicija u oblasti njihovog istraživanja i primene*. Opšti stavovi ove vrste mogu biti od interesa u formiranju naših očekivanja. Međutim, na osnovu njih, osim njihovih trivijalnih egzemplifikacija, ne možemo zaključivati na one pojedinačne stavove koji opisuju *radnje* koje će biti presudne za oblikovanje budućnosti. Trgovanjem na berzi nećemo mnogo profitirati ukoliko se vodimo samo opštim stavovima. Pojedinačni lanci zavisnih prediktivnih ekstrapolacija, koji mogu biti relevantni za opstanak brojnih hipoteza o društvenim projekcijama, pre predstavljaju područje fikcije, nego nauke.²⁹ U mnogim srodnim oblastima, modeli i

---

²⁸ Gallie, (1963/4), p. 192.

²⁹ Primeri o tome, da je obrazovanje predviđanja često povezano sa velikim nadahnućem naučnika, dobro su poznati su nam iz nedavne prošlosti, često doduše kao kurioziteti, i to upravo iz najrazvijenije među prediktivnim naukama, meteorologije. Von Neumann je, na primer, tokom pedesetih predložio svoj model ublažavanja surovih klimatskih uslova, za par stepeni naviše, pokrivanjem polarnog leda mikroskopskim pokrivačem bojene materije (N. MacRae, *John von Neumann*, 1992, p.17); Vladimir Zworykin, jedan od izumitelja televizora, smatrao je, da bi se preusmeravanje uragana, kako bi ovi naneli manje štete, moglo postići bacanjem atomskih bombi na njihovu putanju (*ibid*, p.315); Roger Revelle, savetnik američkog podpredsednika Gorea, smatrao je da bi se uragani mogli savladati prekrivanjem površine mora aluminijumovim oksidom, što bi smanjilo temperaturu kritičnu za njihovo nastajanje (N. Calder, *Manic Sun*, 1997, p.38).

projekcije, mogu u izvesnom smislu suziti područje očekivanja događaja, iako oni uvek izazivaju rezervu kod trezvenih skeptika.

U slučaju interakcije nauke i tehnologije, sa jedne strane, i društvenih odnosa prepletenih odlukama pojedinaca, sa druge, nije moguće predvideti stvaralačku intuiciju naučnika, čije otkriće bi imalo isti onakav značaj, koliko to ima pronalazak parne mašine za objašnjenje industrijske revolucije. Ali ne samo da nije moguće predvideti trenutak, oblik i značaj naučnikovog tehničkog rešenja neke problematične situacije, nego je podjednako teško utvrditi logiku, sa dovoljnom dozom opštosti, na osnovu koje bismo morali predviđati ne samo naučna, nego i odluke koja će biti posledica procena (u problematičnim društvenim situacijama koje se pred njih postavljaju) takvih osoba kao što su lideri, vojskovođe, diktatori ili drugi pojedinci sa određenom vlašću, sposobnostima ili autoritetom. Prethodni argument protiv logike naučnog otkrića može se podjednako primeniti i na ovaj slučaj.

6. Predviđanje i “vreme kazivanja”

Na početku ovoga poglavlja smo videli da Hempel zastupa stanovište logičke simetrije između objašnjenja i predviđanja. Prošli i budući događaji *nisu intrinzično prošli ili budući*, nego raniji ili kasniji (prethodni ili naknadni) samo u odnosu na neke druge izabrane događaje. Najsžetije rečeno: objasniti neku stvar jeste isto što i predvideti je pre njenog zbivanja. Među različitim prigovorima ovoj tezi, koji su već navedeni, može se dodati sledeći.

“Pragmatička” razlika između sagledavanja prošlih i budućih događaja nije dovoljna oznaka koja je karakteristična za objašnjenje ove razlike. Jedan od značajnijih prigovora simetriji, na kojem počiva i dodatni niz problema, odnosi se na činjenicu da su predviđanja nužno zavisna od *vremena njihovog kazivanja*.³⁰ Da bi neki iskaz bio predviđanje, vreme njegovog kazivanja t_1 uvek mora da prethodi vremenu t_2 , u kojem se pretpostavlja da će se zbiti događaj na koji se iskaz odnosi (ili, $t_1 < t_2$). Rečenica kao što je “*sutra, 1. 1. 1989. će padati sneg*” jeste predviđanje ako je izrečena dan ranije. Prvog dana u novoj godini ta rečenica nije više predviđanje. Ona se može potvrditi ili ne. Ali, ako je razlika između objašnjenja i predviđanja samo pragmatička, tada bi se, promenom u odnosu vremena kazivanja sa samim doga-

³⁰ Scheffler, (1956), p. 295.

đajem, od rečenice koja sadrži predviđanje, dobila rečenica koja sadrži objašnjenje događaja na koji je prethodno ukazivalo predviđanje. Rečenice koje bismo, prema toj analogiji, dobili, kao što su "juče (ili pre neki dan, ili čak danas) je padao sneg", ne predstavljaju objašnjenje događaja na koji je u predviđanju ukazivano, i pored toga da li je ono potvrđeno ili ne.

Razlika koja se ovde može uočiti leži u tome, što predviđanja (bilo predosećanja, profetska predskazanja, ili očekivanja data u novinskim komentarima...) ne zavise toliko od *obrazloženja*, koliko to zavise objašnjenja. Predviđanja možemo dati i bez opšteg zakona i početnih uslova. Zbog toga stanovište pozitivista i pragmatista, da se zasnovanost metode sastoji u potvrđivanju predviđanja, svodi njegovo opravdanje na "*trivijalnost*",³¹ zato što se predviđanja mogu vršiti i bez prethodne logičke zasnovanosti, a da i pored toga mogu da budu potvrđena, dok sa objašnjenjem to nije slučaj. Predviđanje, sa onim značenjem koje ima u običnom govoru, ne mora da podrazumeva nikakvu osnovu ili mogućnost obrazloženja, dok objašnjenja to moraju imati.

Ova primedba, da je predviđanje zavisno samo od vremena kazivanja a ne i obrazloženja, kao u slučaju objašnjenja, zasniva se na delimično tačnoj pretpostavci. Međutim, snaga te primedbe može se smanjiti dodatnim određenjem predviđanja, koje bi u ovom aspektu očuvalo simetričnost između ova dva pojma. Ta razlika se može izbeći, ukoliko se, umesto pučkog značenja preuzetog iz svakodnevne jezičke prakse, obrazuje pojam *naučnog predviđanja*, koji (kako to implicitno drži i Hempelov model) predstavlja logičku posledicu opisa početnih uslova i opšteg zakona, koji bi u tom slučaju predstavljali elemente njegovog obrazloženja (*praedicens*), a koji su analogni obrazloženju koje sadrži objašnjenje (*explanansu*). Takvom demarkacijom izbegla bi se mogućnost da rečenica predviđanja, nakon događaja, ne bude saobrazna objašnjenju.

7. Skice predviđanja

Schefflerova primedba – da se predviđanje razlikuje od objašnjenja zato što ono *mora* da sadrži *obrazloženje* (explanans, ili opšte zakone i početne uslove) dok predviđanje *ne mora* – ne mora se sasvim prihvatiti iz još jednog razloga.

---

³¹ *Ibid.* 296.

Objašnjenje, u svakom slučaju, mora da ima osnovu iz koje crpi objašnjava-lačku snaga. Međutim, ta osnova ne mora uvek biti i *potpuno* obrazložena. Takav je slučaj kod skice objašnjenja, neke vrste radne verzije objašnjenja, gde obrazloženje nije eksplicitno dato, iako se sa skicom barata kao sa samim objašnjenjem. Barem onda, kada je teško uvideti kako bi skica mogla biti dalje razvijena do dopunjenog, ili potpuno razvijenog objašnjenja. Na isti slučaj nailazimo i kod predviđanja. Mnoga predviđanja kojima nedostaje potpuno obrazloženje, ne moraju biti sasvim bez osnove. Možemo ih shvatiti po analogiji sa objašnjenjem, kao “*skice predviđanja*”. U ovom slučaju se pretpostavlja da osnova predviđanja može biti eksplicirana, kao i da doradivanjem skice možemo dobiti puno obrazloženo predviđanje – tj. da *skicu predviđanja* možemo razviti do *potpunog predviđanje*. Skice predviđanja bi predstavljale privremene modele koji bi imali pragmatisko opravdanje, a čija bi funkcija odgovarala ulozi koju u teorijama imaju radne hipoteze.

8. Pravičnost i istinitost

Korekcije koje smo prethodno spomenuli, ne čine praktično velik napredak u smanjivanju razlika između objašnjenja i predviđanja. Mnogi smatraju da se ova dva pojma zasnivaju na suštinskoj razlici.

I pored mogućnosti prepravki i dorada, razlika između dvaju pojmova nije samo “pragmatička”, kakvom je Hempel smatra. Ona je i dalje epistemološka. Samo naizgled se može činiti, da se ovi pojmovi odnose na iste objekte sagledavane iz različite vremenske perspektive. Prema ovom stanovištu, činjenica da se objašnjenje odnosi na prošle događaje a predviđanje na buduće, nije toliko trivijalna koliko se to pretpostavlja. Ilustraciju ove razlike možemo pronaći u poglavlju IX Aristotelovog spisa «*O tumačenju*».³² Predviđanje, koje bi predstavljalo odgovor na pitanje «*da li će sutra biti bitka na moru?*» sada nije *ni istinito ni lažno*, mada je disjunkcija, obrazovana od ovog predviđanja i njegove kontradikcije, istinita, u celini, tj. bez obzira na istinitost njegovih disjunkata.

---

³² «*Nužno je da sutra bude pomorska bitka, ili da ne bude, ili Nije nužno da sutra bude pomorska bitka, kao što nije nužno ni da ona ne bude. Ali nužno je da ona sutra bude ili ne bude*». *Organon*, Kultura, 1970, str. 63, prevod K. Atanasijević.

Iz same činjenice da se objašnjenja odnose na prošle, a predviđanja na buduće događaje, može se izvesti sledeća razlika: samo istiniti stavovi predstavljaju objekte objašnjenja, dok za predviđanje to ne važi. Predviđanja su tek moguća, suštinski kontingentna, zato što se za objekte, na koje ukazuju, sada ne može utvrditi njihovo postojanje. Samim tim, i za rečenice koje te pojave opisuju, ne može se tvrditi istinitost, nego samo mogućnost (kod Aristotela su predstavljene kroz nužnost njihove disjunkcije). Rečenice objašnjenja moraju ukazivati na nešto, čije postojanje je bilo sasvim izvesno, dok to za predviđanja ne možemo reći sa jednakom izvesnošću.

Ova razlika se može dalje shvatiti i kao razlika između *pravilnosti*, tj. logičke doslednosti samog izvođenja opisa budućeg događaja, odnosno *praedicenduma*, s jedne, i njegove *istinitosti*, s druge strane. *Praedicendum*, ili predviđanje, može biti izvedeno ispravnom procedurom, tako da predstavlja logičku posledicu *obrazloženja*, ili *praedicensa*. I pored toga, ne možemo tvrditi istinitost ovih stavova, sve do momenta dok se ne dogodi pojava čiji opis oni sadrže. Tek tada ovi iskazi dobijaju istinosnu vrednost. Predviđanje ne može biti istinito, sve dok se ne ispuni. Ali čak i kada zbivanja različito od očekivanog potvrdi njegovu neistinitost, njegova ispravnost, s obzirom na izvođenje, time se ne dovodi u pitanje.

Kod objašnjenja je slučaj drugačiji. Istinitost objašnjenja je *neposredno* povezana sa njegovom pravilnošću. Ukoliko objašnjenje nije istinito, mada su premise nesumnjive, radi se o grešci u izvođenju. Uzrok ove razlike leži u tome, što je objašnjenje ispravno i tačno, ukoliko su zadovoljeni logički i empirijski uslovi adekvacije. Predviđanje ne može da zadovolji uslov “*da rečenice koje obrazuju praedicens moraju biti istinite*” – zbog toga što opšti zakon (svako *A* povlači *B*), koji je sadržan u *praedicens*-u stava predviđanja, može dobiti istinosnu vrednost tek nakon zbivanja predviđene pojave. Funkcija opšteg zakona ovde se ne samo *epistemološki*, već i *logički*, razlikuje od one u *explanansu* objašnjenja. Ovde opšta stav povezuje početne uslove, dakle one koji su se već dogodili, sa pretpostavljenim budućim, još nepostojećim posledicama. Ukoliko se pretpostavljene posledice još nisu dogodile, u *praedicensu* stava predviđanja se može tvrditi samo moguća, ali ne i nužna veza između početnih uslova i posledice.

9. Postojanje

Prethodnim tvrdnjama možemo dodati i sledeće, koje bi trebalo da idu na ruku osobenosti istorije kao naučne discipline. Prošlost predstavlja, ili bar može biti, neposredan predmet nauke i naučnog „znanja“. Na različite načine, događaji koji su nam se zbili mogu biti ponovno oživljeni kroz sećanje na njih. Mada često postoji nesaglasnost oko toga na koji se način neka *pojedinačna* stvar zbila, mi se ipak slažemo da je ona u jednom trenutku bila prisutna, odnosno da je *postojala*. Ukoliko smo učinili neku radnju u prošlosti, bez obzira na to koliko se naknadno ne slagali sa takvim postupkom – mi ga ne možemo ispraviti. Prošlost se ne da korigovati. Neki pojedinačan događaj koji je postojao u prošlosti, može biti predmet našeg znanja, možemo ga se prisetiti, i više ne može biti niti narušen niti poništen.

Iskazi koji ukazuju na budućnost, nemaju ovo svojstvo. Pre svega, za buduće događaje, time što se još nisu dogodili, se ne može tvrditi njihovo *postojanje*. Ukoliko se nisu dogodili, oni ne mogu biti predmet našeg neposrednog sećanja, pa samim tim ni saznanja. Možemo se predomisлити u pogledu namere da učinimo neku radnju. Samim tim, možemo usmeriti buduća zbivanja. Za prošlost je ta mogućnost isključena.

Aristotelova tvrdnja govori o tome da pojedinačna prošla zbivanja mogu imati istinosnu vrednost, dok za buduća možemo tvrditi samo nužnost disjunkcije predviđanja i njegove kontradikcije. odnosno, drugim rečima, samo mogućnost nekog pojedinačnog budućeg događaja, ali ne i njegovu nužnost. Dakle, mi ne možemo sa izvesnošću reći da će se neki budući pojedinačan događaj nužno dogoditi.

Neko bi mogao prigovoriti da je epistemološki status prošlosti jednak kao i kada je u pitanju budućnost. Mi ni za prošle događaje ne možemo tvrditi da realno – sada *postoje*. Međutim, smatra se da postoje vrlo jednostavni načini da utvrdimo njihovu istinitost. Možemo jednostavno pokazati fotografiju nekog prošlog događaja ili osobe, što, kada su u pitanju budući događaji, nije moguće. Naravno, u mnogim slučajevima i za prošle događaje često nismo u stanju da tvrdimo kako je nužno da su se zbili. Ali, načelno, postoji mogućnost da imamo obaveštenja o njihovom postojanju, ili da dođemo do njih, ukoliko smo u stanju da pronađemo ili pribavimo pouzdane dokaze, ili rekonstruišemo relevantna obaveštenja o njihovom zbivanju. Budući događaji, načelno nemaju slobodan prostor za ovu poslednju mogućnost. Kada dajemo objašnjenje nekog prošlog zbivanja, polazimo od toga da

explanandum rečenica ima iskustvenu potkrepljenost, dok je kod predviđanja *praedicendum* rečenica nema.

10. Opštost predviđanja

Dodatna razlika, koja može biti od posebne vrednosti u sagledavanju antisimetrije, jeste činjenica da *explanandum* rečenica može ukazivati na neku pojedinačnu stvar.

Sa predviđanjem stvar stoji drugačije. Kod predviđanja polazimo od pojedinačnih uslova i opšteg zakona, i ne samo što se naš zaključak odnosi na moguće pojave, već i pored toga, on se ne sastoji od iskaza koji tvrdi neku pojedinačnu stvar, već od *opšteg* stava (Gale, 1965, 1968). Mi ne možemo ukazivati na neki pojedinačni događaj ili individuu, zbog toga što oni ne postoje i što, ukoliko su u pitanju predviđanja, nisu mogli biti predmet našeg opisivanja, ili imenovanja. Možemo smisliti ime za prvu sledeću otkrivenu zvezdu. To je vlastita imenica i čini se kao da je u pitanju individualna buduća stvar. Međutim, to "ime" ne ukazuje ni na koju pojedinačnu zvezdu, zato što nije proces imenovanja nije dosledno izvršen. Njega će poneti *bilo koja od* zvezda, koja prva bude otkrivena.

11. Predviđanje ljudskih radnji

Jedan od najkarakterističnijih prigovora mogućnosti predviđanja, a u isto vreme i tezi simetrije, polazi od shvatanja da *u domenu* takve vrste pojava, kakvu zauzima ljudska volja – tj. želje, namere, odluke i sl. – često možemo biti u stanju da dajemo objašnjenja, ali ne i predviđanja. Čak i sama objašnjenja ljudskih radnji, u okviru takvog shvatanja, zasnivaju se na pretpostavkama koje su često sasvim različite od onih na kakve možemo naići u prirodnim naukama. To je posledica shvatanja da postojanje ljudske volje sugeriše razliku između prirodnih i društvenih nauka, a samim tim i povlači granicu između dvaju različitih oblika objašnjenja.

Pretpostavka takve razlike proizlazi iz sledećeg shvatanja: da se u okviru prirodnih pojava može govoriti o strogoj determinaciji, dok je to u oblasti društvenih pojava isključeno, jer bismo u tom slučaju morali prenebrežniti postojanje slobodne ljudske volje. Objašnjenje takvih pojava nije moguće na naučnim pretpostavkama, jer ljudske radnje nije moguće tipizirati i posmatrati ih kao predstavnike određene vrste, za koju smo našli obuhvatne zakone.

Ljudske radnje su individualne i zasnivaju se na pojedinačnim željama, namerama, itd., i shvatanjima određenih okolnosti u kojima se nalaze konkretne osobe i koje nije moguće međusobno upoređivati. Objašnjenja zbivanja u kojima učestvuje ljudska volja nije moguće sagledati u svetlu dejstava razgovetnih, konkretnih i direktnih uzroka, nego samo *razumevanjem* razloga pojedinaca i uslova u kojima oni deluju.

Predviđanja takvih događaja, kakvi se odvijaju u svakidašnjem životu, nije moguće zbog toga što je osnovno svojstvo ljudske prirode upravo nepredvidljivost. Mi nikada ne možemo otkriti buduće ljudske želje, namere, odluke... Samim tim, ne možemo shvatiti logiku, niti zakonitosti kojim će se razvijati ljudske potrebe, niti možemo predvideti svojstva budućih svetova čiji karakter će biti, bez obzira kako posredno, ali ipak od značaja za buduće ljudske okolnosti, buduće uslove, namere i razloge.

U istoriji je čest slučaj da pojedinačne invencije imaju nesaglediv uticaj na društveni preobražaj. Kako je vrlo složeno suočiti se sa odgovorima na pitanja koja se tiču predviđanja budućih otkrića, izgleda da smo beznadežno uskraćeni i za mogućnost predviđanja budućih preobražaja društava, koji mogu biti ovim otkrićima pokrenuti. Ovo jednako važi i za predviđanje pojedinačnih radnji, koje će se delom zasnivati na pretpostavkama, koje čine takve nove okolnosti o kojima je reč.

U slučaju objašnjenja, mi posedujemo izvesne prednosti. *Razumevanje i tumačenje* ljudske volje je moguće tek preko njenih (neposrednih ili posrednih) manifestacija. Istoričar može pred sobom imati obiman materijal o tome kako je neka osoba shvatala situaciju, okolnosti u kojima je nameravala da deluje, te kako se u tim okolnostima ova osoba zaista ponašala (istorijska rekonstrukcija uvek se zasniva na manifestacijama volje, pismima, beleškama, dnevnicima, dok se razboritost i iskrenost autora može proveriti u memoarima drugih učesnika u događaju...). Na osnovu manifestacija volje, istoričar je u stanju da delimično rekonstruiše sam događaj, shvatanja i namere pojedenih učesnika, kako bi ga ovi elementi mogli dovesti do *razloga* kojima su se učesnici rukovodili, i čiji značaj bi trebalo da bude presudan za objašnjenje događaja na koji je usredsređen.

U slučaju mogućih budućih zbivanja, takvi podaci nam nisu dostupni, i pre bi se moglo reći da su nam čak nedokučivi, jer predstavljaju složenu interakciju volja učesnika. Buduće manifestacije ljudskih želja i namera još ne

postoje, a to znači da su nam i razlozi budućih radnji i postupaka, koji utiču na razvoj situacije, za sada nedostupni.

Čak i kada bismo mogli pretpostaviti da se u određenom broju situacija ljudi ponašaju *tipično* (tj. na isti način, da se vode istim razlozima, odnosno rukovode zajedničkim “*načelom delanja*” koji nam je poznat) i dalje bismo bili bespomoćni u pokušaju da predvidimo kako će se te osobe ponašati u *sasvim novim* situacijama, ili nepoznatim, ili neočekivanim, loše procenjenim (kao što je npr. zemljotres, ili neočekivani napad neke zemlje, ili atentat na neku značajnu ličnost). U takvima situacijama za koje ne znamo kako bi ljudi reagovali na njih, jer se još nikada ranije nisu dogodile (npr. izbijanje nuklearnog rata, iznenadna promena klime...) nemamo važeće pretpostavke koje bi bile zasnovane na “*načelu delanja*”.

“*Načelo delanja*” – sredstvo kojim ćemo uopštiti polazne hipoteze tako što ćemo tvrditi da je neka radnja učinjena sa razboritom namerom, odnosno, da u određenim okolnostima neka pojedinačna volja dela u skladu sa nekim saobraznim ishodištem – čak i onda kada su okolnosti u kojima osoba deluje *tipične*, uvek može biti dovedeno u pitanje usled neizvesnosti, da li će ih učesnik zaista i shvatiti kao *tipične* (čak i pod pretpostavkom da se svojski trudi da deluje *razložio* i da mu je poznat popis radnji za delovanje u tipičnim situacijama). Osoba koja poseduje iskustvo i rutinu delovanja u izvesnom tipu okolnosti, različito se ponaša od onoga koji se u njima zatekao prvi put. Ali, posedovanje rutine ne samo što neobavezuje na jednoobraznost u ponašanju, već ni istoričaru jednoznačno neobezbeđuje smernice ka objašnjenju događaja, u kojima je njome izvršena radnja.

* * *

I. Berlin u svojim radovima (1954, 1960) pokušava da odredi poseban naučni status istorije, praveći oštru razliku između društvenih i prirodnih nauka. Svaki pokušaj da se sagleda ono “*što ljudi čine i od čega trpe*” – da kažemo to Aristotelovim rečima – na način na koji to čine prirodne nauke, vodi shvatanju istorije kao nečega što je neumitno, pa samim tim i ukidanju slobode ljudske volje. Metodu primerenom prirodnim naukama izmiče razumevanje ljudskih radnji, pa bi to bio i znak za gašenje razloga za postojanje discipline kao što je to istorija. istorija zato, po njemu, ima neku vrstu *ekskluziviteta*.

Polazište za takvo gledište, koje danas mnogi dele, uglavnom leže na sledećoj pretpostavci. Kada god pokušamo da istorijske događaje posmatramo na način na koji to čine prirodne nauke, dogodiće nam se da prirodu ljudskih zbivanja sagledavamo kao tok stvari čiji je redosled neumitan. Kada težimo tome da razotkrijemo smisao njenog dosadašnjeg toka, otvaramo polako i smisao cele istorije – ne samo prošlosti, nego i budućnosti. Oblikovanjem smisla istorijskih tokova, ili toka, sudbina ljudi dobija i ključeve svojeg budućeg života, a njihove radnje, bez obzira na to kako zle i ništavne, biće opravdane smislom koji se nad njima nadvija. Kada god se postavi pitanje o *smislu istorije*, o opštim zakonima koji su imanentni njenom toku, filozofija istorije prelazi u eshatologiju.

Strah od eshatologije, kao neposredne posledice *filozofije istorije*, bio je mnogim istoričarima povod, da se okrenu – od razmatranja istorijskih zakona ka kazivanju povesti o minulim zbivanjima. Od nauke ka pričama. Ka priči, koja je navodna kolevka, ili suština istorije.

R. G. Colingwood smatra³³ da je “*posao istoričara da sazna je prošlost, a ne budućnost*”. Kad god istoričari zadiru svojim pretpostavkama u budućnost, tada “*možemo biti sigurni da nešto nje u redu s njihovom fundamentalnom koncepcijom istorije*”. K. G. Popper (suprotstavljajući se “*istoricističkim*” teorijama, onima koje, po njegovom određenju, predviđaju i predodređuju naše buduće osude) tvrdio je da istorija nema nikakav smisao, nema svoju svrhu, niti se u proteklom kretanju čovečanstva može razabrati neka konkretna pregledna i definisana putanja njegovog razvoja.³⁴ Ono što postoji, samo je velika gomila činjenica koje smo u prilici da prebiramo i na različite načine razvrstamo.³⁵ Posao razabranja iz gomile mrtvih događaja, to je posao istoričara. Kao rezultat, dobijamo ono što nazivamo istorijom.

Prethodna shvatanja, pristupaju problemu odnosa nauke i istorije s predstavom o neophodnoj predostrožnosti od holističkih teorija, možda sa iskrenim i jakim razlogom, uglavnom podstaknutim sledećim strahovanjem. Prvo, ukoliko priznamo istoriji mogućnost za postizanje nekih nesumnjivih i sveobuhvatnih istina, dobićemo opšte zakone istorijskih kretanja, koji su u njima

³³ Colingwood (1946/1986/) str. 69.

³⁴ René Sedillot je svakako bio jedan od najvećih skeptika u ovom pogledu. Cf. *L'Histoire n'a pas de sens*, Paris, 1965.

³⁵ Popper (1945⁵), p. 269-280.

imanentni. Drugo, kada dođemo do istorijskih isitna, dobićemo *Istoriju*, a samim tim i takve pojmove kao što su *istorijska nužnost*, *istorijske sile*, *istorijsko pravo*, *istorijska obaveza*, itd. Treće, kada takve istorijske istine otkrijemo, samim tim i naša volja će se pretočiti u volju istorije, i naše radnje će postati slepo oruđe u njenim rukama. Prenoseći odgovornost pojedinaca u okrilje istorije, i oslanjajući vlastitu volju u njenoj volji, relativizovaće se pojam zločina i otvoriti putevi za različite projekte misija njenog sprovođenja, koji će svoj legitimitet temeljiti na njoj. Pojedinačne volje delovaće u ime misije ostvarivanja istorijske pravde. Školski primeri poželjnih radnji – koje su u funkciji ostvarenja budućih dobara ili uzmicanjem pred pretnjom od projektovanog zla – dovoljno su poznati i brojni, i prisutni su kao gradivni delovi brojnih tradicionalnih socijalnih, kulturnih, nacionalnih, rasnih i teoloških teorija.

Kako nema pouzdanih metodoloških opravdanja za zasnivanje ovako shvaćene istorije, a kako mnoge teorije dobijaju takav konačni oblik, navedeni autori vođeni opravdanim strahovanjima pokušavaju da spreče mogućnost zloupotrebe različitih projekcija koje se zasnivaju na tumačenju istorijskih podataka. Kako je svako objašnjenje u nauci potencijalno predviđanje, mnogi ovako motivisani autori osporavaju istoričaru mogućnost davanja zasnovanih objašnjenja, pa samim tim i njihovog preoblikovanja u predviđanja. Iako predstavlja drugu krajnost, proizvod ovog stanovišta jeste shvatanje, da istorija ima sasvim drugačiji status od prirodnih nauka.

Međutim, da li strah od nelegitimno zasnovanih istorijskih teorija i njihove zloupotrebe treba da znači, da istoriji treba uskratiti svaku mogućnost da deli metodološke pretpostavke, između ostalog i racionalnosti, koje su svojstvo prirodnih nauka, i da na njima zasniva svoja objašnjenja, odnosno predviđanja?

Da bismo izbegli krajnosti ovakvog pristupa, prethodno bismo morali oštro razgraničiti dve stvari: *sa jedne strane*, teorija kao što su *filozofije istorije* – koje se zasnivaju na pseudonaučnim ili ideološkim osnovama, koje teže otkrivanju imanentnih zakona istorijskog toka i otkrivanju večitih i obavezujućih istina i dobara; *i sa druge strane*, *teorije istorije* – koja prihvata naučnu proceduru zasnivanja, proveravanja i opovrgavanja hipoteza. Sledeće pretpostavke bile bi polazište za jednu takvu teoriju istorije, a istovremeno bi trebalo da zadovolje i prethodno navedene kritičare naučne istorije, čije ocene su motivisane strahom od njene praktične zloupotrebe.

Bez obzira na to da li je neposredan zadatak istoričara da daje objašnjenja, odnosno da donosi istorijske zakone, ili predviđa buduća zbivanja, ova oblast *može* predstavljati predmet nauke. Zapravo, možemo reći, kako je neophodno da ozbiljan pristup istoriji počiva pretpostavkama koje načelno deli sa drugim naučnim disciplinama.

Jedna analitički motivisana teorija istorije morala bi se kretala bi se u granicama sledećih pretpostavki: *teorija istorije*, kao i svaka druga nauka, ima hipotetički karakter, pa stoga (1) nije moguće sa punom izvesnošću zasnivati objašnjenja, niti vršiti sasvim pouzdana predviđanja. (2) u meri u kojoj nam to dozvoljavaju iskustveni podaci, moguće je zasnivati, procenjivati i proveravati *hipoteze* takve teorije. Kada je u pitanju praktičan karakter, ili primenljivost takve teorije, kao ni u slučaju drugih nauka, između opisa i hipoteza neke teorije, i neophodnosti za vršenjem neke radnje, nema nikakve uslovljenosti ili načela prinude. Hipoteze su samo racionalne konstrukcije, i u njima nema ničega što bi bilo imanentno obavezujuće, ili ukazivalo na to kako „zaista stvari stoje“, a još manje na to kako „treba da stoje“. Ovaj *jeste/treba* jaz, osnovna je demarkacija koju, ukoliko nema prethodno injektovanih vrednosnih pretpostavki, ni jedna naučna disciplina nije u mogućnosti da premosti. Dakle (3) Ne postoji obavezujući karakter istorijskih teorija, ili na njima zasnovanih teorija, niti one predstavljaju osnovu za moralno rukovođenje, i pored toga što, u ograničenom smislu, na njima možemo oblikovati vlastite, lične predstave o određenim pojavama. Pogledajmo detaljnije ove pretpostavke.

1) *Istorijska istina* nikada nije i *istina realnog događaja*, zato što nije moguće ponoviti sam događaj i obrazovati potpun popis svih relevantnih čestica, koje su u njemu bile prisutne i odlučujuće. Mi smo uvek samo u prilici da vršimo “rekonstrukciju” istorijskog događaja i da o njemu donosimo sudove i objašnjavamo ga, tek na osnovu predstave koju stičemo preko mnoštva posrednika, preko kojih dobijamo obaveštenja o samom događaju.

Prihvatanje ovakve “*rekonstruktivističke*” teze ne ukida mogućnost obrazovanja određenih teorija i naučnih zaključaka. Istorijska neponovljivost ne isključuje mogućnost naučnog pristupa, kao što ni neponovljivost u kretanjima nebeskih tela ne isključuje mogućnost za obrazovanje zakona njihovog kretanja. *Rekonstruktivizam* u istoriji deli mnoge sličnosti sa takvim naučnim teorijama kao što su astronomija, geologija, biologija, virusologija ili mikrofizika. Činjenica da često nikada ne možemo saznati “potpunu”

istinu o događajima ili procesima koje ne možemo da ponovimo, ne sprečava nas da obrazujemo određene teorije ili hipoteze, koje međusobno mogu biti manje ili više usklađene i uverljive.

2) Pristup istorijskoj građi ne može se posmatrati izolovano (na pretpostavkama „dvostruke racionalnosti“ na kojoj implicitno insistiraju pristalice ekskluziviteta istorije), odnosno bez pomoći drugih naučnih disciplina sa kojima istorija kao disciplina deli metodološka načela, a koje mogu biti u službi provere nekih hipoteza istorijskih teorija. Pri tome, podjednako važnu ulogu mogu imati ne samo nauke kao što su lingvistika, sociologija, psihologija, nego (kao npr. kod datiranja nekog predmeta ili događaja) i nauke koje, prema tradicionalnoj podeli, važe kao egzaktne. Teorija istorije, u metodološkom smislu, ne može u svojem razvoju opstajati bez iskustava koja su interdisciplinarna. Na ovaj način proširuje se i osnova za vrednovanje pretpostavki na kojima se zasnivaju istorijska objašnjenja.

3) *Ekskluzivnost istorije* se često opravdava pozivanjem na antisimetriju objašnjenja i predviđanja. Teorijske pretpostavke na kojima se zasnivaju objašnjenja u istoriji, međutim, mogu biti proveravana predviđanjem. Naravno da rezultati ove provere mogu biti ohrabrujući samo u onim naukama koje se ne suočavaju sa tolikim složenim problemima u obrazovanju objašnjenja. Najznačajnija i najteža primedba koja se može uputiti eshatološkim filozofijama istorije jeste da ne ispunjavaju elementarne metodološke kriterijume, i da nemaju utvrđene kriterijume provere njihovih hipoteza, zbog čega uglavnom predstavljaju krajnje stilizovane deskriptivne teorije, vođene nadahnutim nagađanjima zasnovanim na vrednosnim predrasudama. Međutim, ako istorijska objašnjenja shvatimo kao hipoteze određene opštosti, čija se vrednost zasniva na većoj objašnjavalачkoj plodnosti objašnjenja (na osnovu postojećeg fonda obavještenja o događaju, u odnosu na alternativna objašnjenja), njihovu procenu možemo da vršimo u najmanjoj meri putem *retrodikcije* (odnosno, postupkom srodnim predikciji, krajnje primerenom istorijskim naukama),³⁶ tako što ćemo, recimo, na osnovu dobijenih rezultata dati ocenu saobraznosti očekivanih i novih podataka u odnosu na dosadašnje.

Utopijske filozofije istorije (koje su najčešće sastavni delovi religioznih, socijalnih, radikalnih, ili patriotski nadahnutih političkih teorija) u svim epo-

---

³⁶ Lakatos, I. (1970b) termin predikcija shvata u širokom smislu, koji obuhvata i “*postdikciju*”.

hama imaju zajedničko svojstvo – da preporučuju bezuslovan *vrednosni sistem* i određenu aktivnost, s obzirom na predviđanje mogućnosti postizanja ili zadobijanja nekih (unapred) pretpostavljenih budućih dobara. Nauka niti je preskriptivna disciplina, niti iz istorijskih deskripcija možemo donositi zaključke o vrednostima, niti su predviđanja primerena istoriji takva da na osnovu njih možemo suditi bilo šta što je u vezi sa budućim radnjama. Upravo na osnovu prediktivnih argumenata sa vrednosnom podlogom, ove discipline pripadaju sferi pseudonauke i gube svoje metodološko težište, pa samim tim možemo postaviti i pitanje njihove zasnovanosti. One mogu imati svoju ulogu u širem ambijentu kulture, ili na pozornici kurioziteta. U nauci nema ničega što bi bilo tvrđeno kao obavezujuće, jer logička ispravnost predviđanja, kao i njihova empirijska zasnovanost, ne daju ništa što bi pouzdano svedočilo o tome da li će se predviđena stvar zaista i dogoditi. Naučne hipoteze o budućnosti nisu deo *znanja o budućnosti*. U ovom smislu, filozofije istorije ne može ni u kom slučaju biti naučna osnova za određeno rukovođenje, zbog toga što buduća dobra u konačnom obliku nije moguće niti znati, niti predvideti. Ove discipline jednostavno ne pripadaju korpusu nauke. Naravno, to ne znači da ovako zamišljena *teorija istorije* ne može biti ni od kakve koristi za praktično rukovođenje, ali ova korist, u metodološkom smislu, daleko je neuporedivo empirijski skromnija od one koju imamo od, recimo, geologije ili meteorologije.

Rasprava između *prediktivista* (onih koji smatraju da je moguće vršiti predviđanja (P) i *antiprediktivista* (AP) često se vodi na pogrešnom terenu. AP napadaju P s obrazloženjem da se događaji u budućnosti ne mogu naučno predskazati. To izgleda kao vrlo zasnovan argument, kada se uzme u obzir da su se mnoga naučna predviđanja (o tome kako je trebalo da izgleda ovaj svet, šta je trebalo da ga zadesi, kako se morao razvijati da bi bio bolji) pokazala neistinivima. Čak i određeni rezultati, koji su na osnovu njih postignuti mogu dodatno biti opterećeni različitim, često sasvim oprečnim, interpretacijama retrodikcija.

Međutim, to nije pravi plan na kojem bi ovaj spor zaista trebalo da se vodi. Uspešnost predviđanja, odnosno ostvarenje onoga što se predvidelo da će se dogoditi, ne može biti prava meta AP, zbog toga što opstanak prediktivizma zavisi od toga da li je *n a č e l n o* moguće praviti *naučna* predviđanja u okviru neke naučne teorije. U tom smislu, prihvatanje mogućnosti predviđanja, kao posledice opredeljenja za jedinstvene kriterijume

racionalnog objašnjenja, podupire prediktivizam, pri čemu treba praviti razliku, koja prediktiviste deli u dve grupe:

- a) u jednoj bi bili oni koji smatraju da uspešnost u predviđanju, dakle *pragmatski* razlog, jeste razlog za njegovo prihvatanje i
- b) razlog za prihvatanje prediktivizma je načelna mogućnost (dakle, *teorijski* razlog) predviđanja.

Prediktivizam, onakav kakav se čini primerenim u racionalnom smislu, moguće je prihvatiti kao teoriju o *načelnoj* mogućnosti predviđanja, iako sa skromnim praktično relevantnim rezultatima, u zavisnosti od naučne discipline u kojoj se predviđanja vrše. Teorija, koja načelno računa sa idealnim slučajem predviđanja, nije uvek time pogođena, ili bar u izvesnom smislu to ne mora da bude. Stepem u kojem možemo sagledati propuste u našim očekivanjima, na osnovu neke prediktivističke teorije, još uvek može biti viđen u svetlu naše ograničene praktične mogućnosti da se njome koristimo. U najvećoj meri, odgovornost za neuspehe treba ipak tražiti u početnim uslovima za predviđanje. Neizvesnost vezana za prirodu podataka i njihovu interpretaciju, obično je presudna u praktičnim slučajevima predviđanja. Svaki slučaj neuspeha u predviđanju još ne mora da znači i opovrgavanja same teorije, već iziskuje neophodnost ponovnog preispitivanja svih metodoloških koraka koji učestvuju u njihovom formiranju. Pored toga, načelna nemogućnost da se utvrdi *potpuna* ispravnost prediktivističkih rezultata, navode na krajnju uzdržanost u prediktivnim aspektima brojnih srodnih teorija.

Istorija, kao naučna disciplina, jeste teorija. Ukoliko razlikujemo plan područja istorijskih istraživanja, njenih realija – opisa činjenica, zbivanja, individua – tada možemo reći da istorija nije sam taj plan, *nego teorija o njemu*. *Determinizam*, za koji možemo (ili ne) pretpostavljati, da je prisutan u tom sirovom planu činjenica, može biti jedan od metafizičkih okvira istorije kao teorije. Determinizam, o kojem možemo govoriti u ovako shvaćenoj teoriji, jedna je od hipoteza koja nam još omogućuje da se sa izvesnom lakoćom snalazimo i krećemo u često teško preglednoj masi činjenica. Kao takav, on nam olakšava da određene stvari, događaje, lica, njihove namere i predrasude dovodimo u vezu, da im nalazimo smisao, stičemo o njima sliku, vrednosni utisak, ili da ih još dublje razumevamo. Na isti način shvaćemo i prediktivističku tezu, upravo kao jedno od svojstava teorije.

U tom smislu treba razlikovati prediktivizam od fatalizma, po tome što se prediktivizam zasniva na determinizmu kao hipotezi. To je jedna od teorijskih pretpostavki koja omogućuje afirmaciju teze simetrije, pa samim tim i predviđanje. Ali, usvajanjem hipoteze simetrije slobodan izbor ljudskih radnji nije ugrožen, čak i pod pretpostavkom da su predviđanja u najvećem broju slučajeva tačna, kao i da imaju sasvim opravdane teorijske i praktične izgleda da budu potvrđena. Radi se naprosto o teorijskoj pretpostavci, bez koje nema mogućnosti za ovu simetriju ni u jednoj naučnoj teorijskoj disciplini, pa ni u teoriji istorije.

Kada je u pitanju predviđanje u istoriji (ukoliko racionalni razlozi za postojanje simetrije istoriji ne omogućuju ekskluzivitet), ona bi bila podjednako i sastavni deo njenog metodološkog korpusa. Za razliku od pretpostavke fatalizma, prediktivistički pristup ne narušava mogućnost aktivno učešće pojedinaca na području koje je predmetom njenog istraživanja. Na osnovu istorijskih objašnjenja, teorija istorije može da čini predviđanja i ona, kao teorija, ima mogućnosti (recimo da ima pravo) da ih čini. Međutim, njeno pravo prostire se samo u onom domenu u kojem se ona kreće, a ne kao realna sila koja utiče na volju ljudi, nego samo kao – nikad potpuno zasnovana teorijska pretpostavka. U tom smislu, pronalaženje ili formulisanje „istorijskih zakona“, u okviru tako shvaćene teorije istorije, nema bilo kakvu snagu, za bilo koji broj ljudi, koji bi ih obavezivala da se pridržavaju ili da ostvaruju predviđena dobra, jer se radi o teorijskom generalizacijama koje nisu imanentne činjenicama iz čijih opisi su apstrahovane.

Sama po sebi, *budućnost* – kao hipotetički projektovan domen, sagledavan od strane teorija koje se oslanjaju na „istoriju“, i koje na njenim osnovama crpe svoja predviđanja – *nikoga ne obavezuje*. Obavezujuću snagu nemaju ni *teorije* koje opisuju budućnost. One ne mogu obavezivati na radnje, čak i onda kada postoji jednodušna saglasnost oko stvari, nadolazećih u vremenu, da predstavljaju nešto što je dobro ili zlo.

Prediktivističke teorije nemaju život koji je dugog daha, jer su stalno podložne korekcijama i promenama – što zbog nestalnosti podataka na kojima se zasnivaju, tako i zbog specifične prirode njihove provere. Ukoliko se naše teorije ne obistinjuju, tim pre ćemo ih sa lakoćom i olakšanjem odbaciti kao zablude. Sa druge strane, budućnost, kao i obavezujući tok budućih radnji pojedinaca, može predstavljati predmet dogovora, ugovora, kao i drugih odnosa u koje stupamo izborom slobodne volje. Teorije su sasvim drugi

medij od pravnih regula, propisa, načela i preuzetih obaveza. Teorijske projekcije orijentisane na budućnost, ma koliko da su pouzdano zasnovane na analizi prošlih događaja, zbog svoje suštinski hipotetičke prirode, nemaju u sebi ništa što bi moglo da ima obavezujući karakter za ljudsko delovanje. One su uvek samo teorijske hipoteze, potpuno nezavisne od sfere prava i pravnih odnosa u koje ljudi stupaju. Ove hipoteze mogu poslužiti da se dopune predstave običnih ljudi o budućnosti, ali one ne mogu neposredno propisivati i projektovati ono za šta treba da smo odgovorni. U njima nema ničeg takvog što bi, samo po sebi, moglo obavezati nekoga da deluje suprotno vlastitim preferencijama i momentalnim utiscima o poželjnim vrednostima, zbog toga što odlučujuću ulogu u budućoj orijentaciji za bilo koju radnju, sa podjednakim pravom mogu imati – koliko jasne predstave o svetu oko sebe i posledicama vlastitih odluka, toliko i zablude, jednako kao i zavodljive procene i momentalna nadahnuća pojedinaca.